

فصلنامه علمی - پژوهشی زبان‌پژوهی دانشگاه الزهرا

سال ششم، شماره ۱۱، تابستان ۱۳۹۳

بررسی تأثیر موقعیت ارتباطی بر انتخاب راه‌بردهای ادب در مکالمه‌های دانش‌آموزان دختر دبیرستانی در بیرجند

عباسعلی آهنگر^۱

بتول اشرفی^۲

تاریخ دریافت: ۸۹/۱۰/۱۱

تاریخ تصویب: ۹۱/۴/۱۹

چکیده

در مکالمه‌های دختران دبیرستانی در شهرستان بیرجند، تفاوت‌هایی در شیوه استفاده از راه‌بردهای ادب در موقعیت‌های ارتباطی مختلف دیده می‌شود. در پژوهش حاضر، راه‌بردهای ادب مورد استفاده در پیکره‌ای از مکالمه‌های تعدادی از دختران نوجوان بیرجندی را در موقعیت‌های ارتباط با همسالان، خانواده (خواهر بزرگ‌تر) و دبیران توصیف، تحلیل و مقایسه کرده و میزان تأثیر موقعیت ارتباطی (رابطه بین گوینده و شنونده) را بر انتخاب انواع راه‌بردهای ادب نشان داده‌ایم. برای انجام دادن این پژوهش، نخست، داده‌های

^۱. دانشیار و عضو هیات علمی گروه زبان و ادبیات انگلیسی دانشگاه سیستان و بلوچستان؛

ahangar@english.usb.ac.ir

^۲. کارشناس ارشد زبان‌شناسی همگانی دانشگاه سیستان و بلوچستان؛ btl_ashrafi@yahoo.com

پژوهش را از طریق مشاهده مستقیم و ضبط مکالمه‌های دانش‌آموزان در موقعیت‌های یادشده گرد آورده و سپس آن‌ها را طبقه‌بندی و تحلیل کرده‌ایم. نتایج تحقیق، بیانگر آن است که میزان استفاده از انواع مختلف راهبردهای ادب در موقعیت‌های مختلف، با یکدیگر متفاوت و ادب سلبی^۱ در همه موقعیت‌ها، از ادب ایجابی^۲، رایج‌تر است. در میان راهبردهای ادب سلبی، استفاده از پرسش، هنگام ارتباط با همسالان و خانواده، از همه موارد، بیشتر و معذرت‌خواهی، از همه کمتر است. هنگام ارتباط با دبیران، برخلاف زمان ارتباط با همسالان و خانواده، راهبردهای غیرمستقیم، از دیگر راهبردها کمتر و احترام، بیشتر از دیگر راهبردها به کار می‌رود. استفاده از راهبرد بیان مستقیم^۳ در قالب صورت امری، هنگام ارتباط با همسالان، از دیگر راهبردها و موقعیت‌ها بیشتر و هنگام ارتباط با دبیران، کمتر است. استفاده از ادب سلبی نیز در مقایسه با دیگر راهبردها، هنگام ارتباط با دبیران، رایج‌تر است.

واژه‌های کلیدی: ادب، وجهه، ادب سلبی، ادب ایجابی،

راهبردهای ادب.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. مقدمه

بسیاری از دانشمندان حوزه زبان‌شناسی اجتماعی، از جمله واردها^۴ (۱۹۸۶) و هادسن^۵ (۱۹۹۶) معتقدند زبان در درجه اول، پدیده‌ای اجتماعی است. ترادگیل^۶ (۱۹۸۳) نیز گفته است دو جنبه از رفتار زبانی، یعنی نقش زبان در برقراری ارتباط اجتماعی و همچنین عرضه

---

1. negative politeness
2. positive politeness
3. bald-on-record strategy
4. Wardhaugh
5. Hudson
6. Trudgill

اطلاعاتی دربارهٔ زمینهٔ اجتماعی فرد، اهمیت بسیار دارد. رعایت ادب در مکالمه‌های روزمرهٔ افراد، نشان‌دهندهٔ توجه به این جنبه‌های رفتار زبانی است. فرنس^۱ (۱۹۹۲: ۲) ادب را صرفاً عبارت از حالت‌های مؤدبانه ندانسته و آن را چیزی مانند تمدن قلمداد کرده است که به شکل‌گیری جامعه‌ها و فرهنگ‌ها می‌انجامد. به عقیدهٔ واتس^۲ (۲۰۰۳: ۳۹)، ادب هماهنگی ذهنی بین شخصیت و اعمال بیرونی افراد، توانایی برای راضی‌نگاه‌داشتن دیگران با استفاده از اعمال بیرونی، نشانهٔ شخصیتی خوب و حالتی اکتسابی و ذهنی است که افراد از طریق زندگی در اجتماع فرامی‌گیرند.

نشان‌دادن ادب در گفتار، با استفاده از مجموعه‌ای از راه‌بردها صورت می‌گیرد که باید طبقه‌بندی آن‌ها براساس مفهوم وجهه مورد توجه قرار گیرد. گافمن^۳ (۱۹۶۷: ۵) وجهه را عبارت از ارزش اجتماعی‌ای ایجابی دانسته است که فرد برای خود قائل می‌شود و دیگران نیز از وجود آن، آگاه‌اند و در رفتارهایشان، به آن توجه می‌کنند. براون و لوینسون^۴ (۱۹۸۷: ۶۱) نیز وجهه را عبارت از تصور عمومی فرد از خود دانسته و معتقدند این مفهوم انتزاعی، از دو جنبهٔ مربوط به هم تشکیل شده است: یکی وجههٔ ایجابی^۵ و دیگری وجههٔ سلبی^۶. از نظر آن‌ها، در وجههٔ سلبی، تأکید اصلی بر حفظ قلمروها و حقوق فردی و نیز ایجاد نکردن مزاحمت برای فرد مورد خطاب صورت می‌گیرد؛ در حالی که ادب ایجابی، تصویری منطقی از خود است که فرد از تعاملگران دیگر انتظار دارد به آن توجه کنند. تریسی^۷ (۱۹۹۰) معتقد است وجههٔ ایجابی در واقع، بیانگر تمایل فرد برای احترام‌گزاردن دیگران به اوست؛ در حالی که از نظر او، وجههٔ سلبی، بیانگر آن است که افراد می‌خواهند آزاد و از تحمیل‌ها دور باشند. به عقیدهٔ این دانشمند، در انتخاب راه‌بردهای ادب نباید نقش اجبار و حق را نادیده گرفت. یول^۸ (۱۹۹۶: ۶۰) نیز معتقد است وجهه، عبارت از برداشت اجتماعی و احساسی فرد از خود است. هر فرد به نوعی، از دیگران انتظار دارد وجههٔ او را

-
1. France
  2. Watts
  3. Goffman
  4. Brown and Levinson
  5. positive face
  6. negative face
  7. Tracy
  8. Yule

درک کنند و ادب، به مثابه ابزارهایی است که فرد به کمک آن‌ها، آگاهی خود از وجهه افراد دیگر را نشان می‌دهد. به نظر این دانشمند (همان: ۶۱) اگر فرد سخنی بگوید که تهدیدی برای انتظارات مخاطب از وجهه‌اش به شمار رود، آن سخن، کنش تهدیدکننده وجهه است؛ اما اگر گوینده سخنی بگوید که این تهدید را کاهش دهد، یک کنش حفظ‌کننده وجهه را به کار برده است.

براساس میزان توجه افراد به وجهه و خواسته‌های مخاطب، براوان و لوینسون (۱۹۸۷):

(۶۱) راهبردهای کلی ادب را بدین شرح طبقه‌بندی کرده‌اند:

- نخست، راهبردهای بیان مستقیم که از دیگر راهبردها مستقیم‌تر و غیر مؤدبانه‌ترند و در آن‌ها، گوینده به واضح‌ترین، بی‌ابهام‌ترین و مستقیم‌ترین شکل، خواسته خود را مطرح می‌کند (همان: ۶۹).
- دوم، راهبردهای ادب ایجابی که در مقایسه با نوع قبلی، غیرمستقیم‌تر و مؤدبانه‌ترند و در آن‌ها، گوینده به مخاطب نشان می‌دهد خواسته‌هایش به نوعی بر خواسته‌های مخاطب ترجیح دارند؛ به عبارت دیگر، گوینده برای خواسته‌های خود، اهمیت بیشتری قائل می‌شود و خواسته‌های مخاطب، یعنی حفظ وجهه، قلمرو یا آزادی اراده مخاطب، مانند دو مورد بعدی، مورد توجه قرار نمی‌گیرد (همان: ۷۰).
- سوم، راهبردهای ادب سلبی که از گروه‌های قبل، غیرمستقیم‌تر هستند و بیشتر، به منظور برآوردن نسبی وجهه سلبی مخاطب و نیز خواسته اساسی‌اش، یعنی تمایل به حفظ قلمرو و آزادی اراده او طراحی می‌شوند. مخاطب همواره از گوینده انتظار دارد به قلمرو و آزادی اراده او توجه کند و در راهبردهای ادب سلبی، بیش از هر چیز، به این خواسته مخاطب اهمیت داده می‌شود (همان).
- چهارم، راهبردهای عدم بیان که در آن‌ها، گوینده مقصود خود را در هاله‌ای از ابهام بیان می‌کند و به مخاطب اجازه می‌دهد به دل‌خواه، گفته او را تفسیر کند؛ در نتیجه، شنونده، خود را ملزم به انجام دادن خواسته گوینده نمی‌داند (همان: ۶۹).

انتخاب هریک از این گونه راه‌بردهای ادب، به عوامل اجتماعی مختلفی از جمله سن، جنس، موقعیت اجتماعی مخاطب، طبقه اجتماعی و از همه مهم‌تر، فرهنگ حاکم بر جامعه بستگی دارد. مطالعات گسترده انجام شده درباره ادب، این مطلب را تأیید می‌کنند و برخی از این مطالعات بدین شرح‌اند:

تینکهام^۱ (۱۹۹۳) و سریدهار^۲ (۱۹۹۱) در پژوهش خود تأیید کرده‌اند که عوامل فرهنگی- اجتماعی در استفاده از راه‌بردهای کنش‌گفتار، بسیار مؤثرند. لی^۳ (۱۹۹۲) در پژوهش خود، به این حقیقت دست یافته است که وقتی دو طرف صحبت، به ادب بیشتر نیاز داشته باشند، الزاماً از راه‌بردهای سلبی بیشتر استفاده نمی‌کنند؛ بلکه راه‌بردها را به صورتی ماهرانه‌تر، برای نشان دادن ادب به کار می‌برند و در واقع، تلفیقی از دو یا چند راه‌برد را درپیش می‌گیرند. الشتین و کوهن^۴ (۱۹۸۳) هم اذعان داشته‌اند مردم معمولاً برای تقویت کنش‌گفتار معذرت‌خواهی، دو یا سه راه‌برد را به موازات یکدیگر به کار می‌برند. سریدهار و همکارش (۱۹۹۳) در پی مقایسه راه‌بردهای ادب در دو فرهنگ آمریکایی و عربی دریافته‌اند در هر دو فرهنگ، خطر تحمیل، مهم‌ترین عامل و فاصله اجتماعی، ناکارآمدترین عامل در برانگیختن ادب به‌شمار می‌رود. تحمیل معمولاً زمانی اتفاق می‌افتد که قدرت طرف صحبت، از گوینده بیشتر باشد. از طرفی، میزان توجه به این عوامل، در فرهنگ‌های مختلف، با یکدیگر متفاوت است. سریدهار و همکارش (همان) نظریه براون و لوینسون (۱۹۸۷) را درباره تأثیر فاصله اجتماعی، قدرت و خطر^۵ بر انتخاب راه‌بردهای کلی ادب تأیید کرده‌اند. چانگ^۶ (۱۹۹۵) در مطالعه‌ای میان‌فرهنگی درباره راه‌بردهای ادب درخواست دریافته است ارزش‌های فرهنگی، فاصله اجتماعی، قدرت، عوامل شخصیتی و موقعیتی، حق و اجبار در انتخاب راه‌بردهای ادب، نقش دارند. مشارکان برای مخاطب ناآشنا (اعم از برابر و نابرابر)، بیشتر، از گفتار غیرمستقیم استفاده می‌کنند و وقتی درخواست کننده فکر می‌کند حقش ضایع شده است، با مشارکان ناآشنا و برابر، گاه از

-
1. Tinkham
  2. Sridhar
  3. Lee
  4. Olshtain and Cohen
  5. risk
  6. Chung

گفتاری مستقیم‌تر استفاده می‌کند. گویندگان واقع در جایگاه بالاتر، به میزانی اندک، مایل‌اند هنگام صحبت کردن با افراد زیردست آشنا، از گفتار مستقیم بهره گیرند. یگانه (۱۹۹۶) در بررسی تأثیر سن و جنسیت بر ادب دریافته است گویندگان فارسی زن در مقایسه با گویندگان مرد، به صورتی قابل ملاحظه، مؤدب‌تر و دانش‌آموزان بزرگ‌تر نیز از دانش‌آموزان کوچک‌تر، با ادب‌ترند؛ اما این تفاوت، چندان چشم‌گیر نیست. شمس (۱۹۹۶) در پژوهش خود، به این نتیجه رسیده است که فارسی‌زبانان، ادب سلبی را بیش از ادب ایجابی به کار می‌گیرند و جنسیت و نیز وضعیت اجتماعی و اقتصادی افراد، هیچ تفاوت معناداری در نوع و تعداد وقوع راهبردهای استفاده‌شده ایجاد نمی‌کند؛ به عبارت دیگر، هیچ تفاوتی در شیوه استفاده از راهبردهای ادب، بین گروه‌های سنی مختلف و دارای وضعیت اجتماعی و اقتصادی متفاوت وجود ندارد. جهان‌گیری (۱۳۷۸) در بررسی گونه احترام مرتبط با سلطه و هم‌بستگی در زبان فارسی، نتایج زیر را به دست آورده است:

۱. سن مرجوع، در انتخاب صورت مؤدبانه، مؤثر است. این امر، منعکس‌کننده این دیدگاه سنتی است که به افراد مسن‌تر باید احترام گذاشت؛ ۲. بزرگ‌سالان مؤنث نسبت به بزرگ‌سالان مذکر، بیشتر، از صورت‌های احترام استفاده می‌کنند؛ ۳. رابطه هم‌بستگی در انتخاب صورت‌های احترام به منظور نشان‌دادن فاصله تأثیر دارد؛ ۴. در میان اعضای خانواده، رابطه هم‌بستگی تاحدودی، تحت تأثیر رابطه احترام است؛ ۵. پایین دست به تناسب سلطه‌ای که بالادست، نسبت به او دارد، از صورت‌های احترام استفاده می‌کند؛ ۶. بالادست ناظر به کنش متقابل زبانی در یک موقعیت رسمی، بر انتخاب ضمیر، تأثیر حتمی و قطعی دارد؛ ۷. استفاده بالادست از صورت‌های احترام برای مخاطب قراردادن زیردست می‌تواند دو معنای متفاوت داشته باشد: الف) فروتنی و ب) حفظ فاصله؛ چراکه استفاده از صورت سطح پایین، ممکن است نشان‌دهنده رابطه هم‌بستگی تلقی شود و به تبع آن، استفاده از ضمیر، فاقد نشان هم‌بستگی برای نشان‌دادن و حفظ فاصله است (همان: ۱۵۷ و ۱۵۸).

اکبری (۲۰۰۲الف) در پژوهشی درباره زبان فارسی نشان داده است زنان در مقایسه با مردان، عبارت‌هایی مفصل‌تر را به کار می‌برند. به عقیده وی، در گفتار زنان، عبارت‌های

حاکمی از همدردی و کلمه‌های زشت، بیشتر از عبارات‌های مردان دیده می‌شود و برخلاف جنسیت، وضعیت اقتصادی و اجتماعی فرد، در انتخاب راه‌بردها مؤثر نیست. اکبری (۲۰۰۲ب) در پی مقایسه راه‌بردهای ادب فارسی‌زبانان با مدل براون و لوینسون (۱۹۸۷) نشان داده است در میان گفتارهای انسان‌ها به‌عنوان موجوداتی عقلانی و دارای وجهه، شباهت‌هایی زیاد با یکدیگر وجود دارد؛ اما در بعضی موارد، هیچ‌گونه هماهنگی دقیقی میان گفتارهای آنان دیده نمی‌شود؛ زیرا کاربرد و درک زبانی اصول ادب به‌صورتی نظام‌مند، در فرهنگ‌ها و گروه‌های مختلف، با یکدیگر متفاوت است؛ مثلاً فارسی‌زبانان از دو نوع کلمات سوگند^۱ مذهبی و احساسی، برای بازتاب نظام‌های ارزشی افراد و حفظ وجهه آن‌ها در مکالمه‌های طبیعی استفاده می‌کنند. قسم خوردن و به‌ویژه نوع مذهبی آن، به‌دنبال ارتقای سطح آموزش کاهش می‌یابد. یکی دیگر از راه‌بردهای وابسته به فرهنگ ایرانی، استفاده از دعاها^۲ به‌عنوان نوعی ادب دفعی برای تشویق افراد به انجام‌دادن کاری (بیان درخواست) است که بیشتر، افراد بی‌سواد و پیر، آن را به‌کار می‌گیرند. وی معتقد است تفاوت در ارزش‌های اجتماعی، اعتقادات و آداب و رسوم مطرح‌شده در پژوهش هادسن (۱۹۹۶) را می‌توان از علت‌های این ناهماهنگی دانست. اکبری (۲۰۰۲ب) معتقد است علاوه بر رابطه قدرت، فاصله اجتماعی گوینده و شنونده، میزان تحمیل در انجام گرفتن کنش تهدیدکننده وجهه، حضور مخاطب، علاقه و فوریت عمل را نیز باید لحاظ کرد. به‌نظر او، تأثیر جنسیت هم در انتخاب راه‌بردهای ادب، بسیار زیاد است؛ مثلاً زنان در مقایسه با مردان، برای معذرت‌خواهی، از عبارات‌های زبانی مفصل‌تر و برای دعوت کردن یا نشان‌دادن تعجب، از لغات سوگند بیشتری بهره می‌گیرند؛ البته به‌اعتقاد او، ارتقای وضعیت اجتماعی زنان به‌سبب برخورداری از تحصیلات دانشگاهی و برعهده گرفتن مسئولیت‌های اجتماعی و همچنین تأثیر بیشتر رسانه‌ها بر افراد جامعه و به‌ویژه نسل جدید، از جمله عواملی است که گفتار زنان را به گفتار مردان نزدیک می‌کند.

---

1. swear words
2. prayers

از نظر اسپنسر- اتی و جیانگ^۱ (۲۰۰۲)، علاوه بر عوامل بافتی مانند فاصله اجتماعی، قدرت و خطر، اصول فرهنگی- اجتماعی مهم دیگری هم بر شیوه استفاده از زبان اثر می‌گذارند. این دانشمندان تأکید کرده‌اند ادب باید درون بافت اجتماعی‌ای مطالعه شود که در آن روی می‌دهد (بافت موقعیتی). براساس یافته یو^۲ (۲۰۰۳)، هنجارهای اجتماعی- فرهنگی هم از عوامل اثرگذار بر انتخاب راهبردهای ادب به‌شمار می‌روند؛ مثلاً برقراری روابط منسجم بین اعضای خانواده هسته و خانواده‌های گسترده (حلقه دوستان و آشنایان) در ایران سبب شده است رفتار ناپذیرفتنی یکی از اعضای خانواده، بر تمام خانواده، اثر منفی بگذارد و در نتیجه، وجهه از حالت فردی موردنظر براون و لوینسون (۱۹۸۷) خارج شود و به‌صورت وجهه عمومی^۳ درآید (کوتلاکی، ۲۰۰۲)؛ پس این مشخصه فرهنگی بر انتخاب راهبردهای ادب اثر می‌گذارد. از نظر کوتلاکی (همان)، رفتارهای زبانی مثل تعارفات، تشریفات و دیگر کنش‌های گفتاری و همچنین رفتارهای غیرزبانی مثل برخاستن هنگام ورود فرد تازه‌وارد به‌نشانه احترام گزاردن به او، به‌صورت هم‌زمان، به وجهه عمومی گوینده و شنونده مربوط می‌شود. او (همان) معتقد است نشان‌دادن ادب در زبان فارسی، از طریق حفظ وجهه (شخصیت) هر دو طرف صحبت از ره‌گذر احترام روی می‌دهد؛ بنابراین، کنش‌هایی که از نظر براون و لوینسون (۱۹۸۷)، از نوع تهدیدکننده وجهه‌اند، باید در زبان فارسی، به‌صورت کنش‌های افزایش‌دهنده وجهه^۴ توصیف شوند.

از نظر کوتلاکی (همان)، گویشوران بومی فارسی، ادب را عبارت از رفتار منطبق با قراردادهای اجتماعی و توجه به خواسته‌های افراد با توجه به وجهه گروهی و فردی‌شان دانسته‌اند. وجهه فارسی (شخصیت)، به میزان انطباق فرد با هنجارها در نتیجه جامعه‌پذیری درست (تربیت) بستگی دارد؛ بنابراین، شخصیت با ارزش‌های اجتماعی، مرتبط است و باید وجهه عمومی قلمداد شود. او نظر گافمن (۱۹۶۷)، تریسی و کولپند^۵ (۱۹۹۰) را تأیید کرده

---

1. Spencer-Oatey and Jiang

2. Yu

3. public face

4. Face Enhancing Acts

5. Tracy and Coupland

که وجهه را از نوع دو طرفه دانسته‌اند؛ بدین شرح که فرد ضمن نگاه داشتن وجهه خود تاحدی خاص می‌کوشد هم‌زمان، وجهه دیگر را نیز حفظ کند.

اسلامی راسخ (۲۰۰۴) در پی مقایسه راه‌بردهای حفظ‌کننده و وجهه بین زبان‌های انگلیسی آمریکایی و فارسی دریافته است کنش گفتار معذرت‌خواهی، رایج‌ترین راه‌برد حفظ‌کننده و وجهه در هر دو گروه است. به نظر می‌رسد گویندگان فارسی به عوامل بافتی، حساس‌ترند و راه‌بردهای حفظ‌کننده و وجهه خود را با استفاده از آن‌ها تغییر می‌دهند؛ در حالی که گویندگان انگلیسی معمولاً یک معذرت‌خواهی را به کار می‌برند و در صورت لزوم، همان را برحسب عوامل بافتی پررنگ‌تر می‌کنند. در بیان درخواست، زنان مطالعه‌شده در پژوهش هدایت (۲۰۰۵)، در مقایسه با مردان، بیشتر، از راه‌بردهای ادب استفاده کرده‌اند و این مسئله به‌ویژه در موقعیت‌های اجتماعی و رسمی، ملموس‌تر است. تاکانو^۱ (۲۰۰۵) در بررسی راه‌بردهای ادب در میان زنان ژاپنی شاغل در جایگاه‌های بالای قدرت و مدیریت دریافته است این گروه، از راه‌بردهای ادب ایجابی و سلبی، به‌صورت مکمل استفاده می‌کنند. به نظر می‌رسد زنان ژاپنی دارای قدرت می‌دانند کوچک‌جلوه‌دادن قدرت و وضعیت از طریق به‌کارگیری راه‌بردهای ادب سلبی به‌عنوان نشانه احترام، به افزایش اعتبار^۲ و قدرت گوینده کمک می‌کند؛ علاوه بر آن، استفاده از راه‌بردهای ادب ایجابی به‌عنوان نشانه هم‌بستگی^۳ و رابطه دوستانه، فاصله اجتماعی را کم می‌کند و حمایت و پاسخ‌هایی گرم و موردپسند را از جانب زیردستان برمی‌انگیزد. سلمانی ندوشن (۲۰۰۶) ضمن مقایسه دعوت‌های ظاهری^۴ در زبان‌های فارسی و انگلیسی براساس مدل کلارک و ایزاک^۵ (۱۹۹۰) دریافته است تفاوت آشکار بین دعوت‌های ظاهری در دو زبان، مربوط به درجه است؛ نه نوع. عموعلی اکبری نجف‌آبادی (۲۰۰۷) در بررسی تأثیر قدرت و جنسیت بر راه‌بردهای ادب نشان داده است دانشجویان فارسی‌زبان هنگام درخواست، بیشتر، از راه‌بردهای سلبی بهره می‌گیرند. طبق یافته‌های او، جنسیت، هیچ‌گونه تفاوت معناداری در

---

1. Takano
2. prestige
3. solidarity
4. ostensible
5. Clark and Isaacs

انتخاب و تعداد وقوع راه‌بردها ایجاد نمی‌کند؛ اما قدرت، در انتخاب و تعداد وقوع راه‌بردهای ادب، مؤثر است.

افق‌ری (۲۰۰۷) در پی مقایسه صورت‌های کلیشه‌ای معذرت‌خواهی در زبان‌های فارسی و انگلیسی دریافته است معذرت‌خواهی در زبان فارسی هم عموماً در چهارچوب مقوله‌های کشف‌شده در مطالعات غربی روی می‌دهد و یک عبارت مستقیم بیانگر عذرخواهی و قبول مسئولیت، همواره پربسامدترین صورت کلیشه‌ای در بیشتر موقعیت‌های عذرخواهی است؛ البته براساس یافته‌های او، دو صورت کلیشه‌ای ابراز امیدواری برای بخشش و قسم‌خوردن، صرفاً در عبارت‌های فارسی‌زبانان دیده می‌شوند. این دانشمند دو عامل فاصله اجتماعی و سلطه را هم در انتخاب راه‌بردها مؤثر دانسته و معتقد است مثلاً تقویت‌شده‌ترین معذرت‌خواهی‌ها در برابر دوستان و ضعیف‌ترین معذرت‌خواهی‌ها در برابر غریبه‌هایی صورت می‌گیرد که بر فرد معذرت‌خواهی‌کننده، سلطه‌ای ندارند. تجویدی (۲۰۰۰)، اسلامی-راسخ (۲۰۰۴)، پیمان‌فرد (۲۰۰۴) و شریعتی و چمانی (۲۰۱۰) هم تقریباً سلسله‌مراتبی یکسان را برای راه‌بردهای عذرخواهی در زبان فارسی یافته‌اند؛ باوجود این، برخلاف شریعتی و چمانی (۲۰۱۰) که استفاده از درخواست بخشش و قبول مسئولیت را پربسامدترین و قول برای چشم‌پوشی را کم‌بسامدترین راه‌بردها دانسته‌اند، اسلامی-راسخ (۲۰۰۴) و پیمان‌فرد (۲۰۰۴) معذرت‌خواهی (عذر/ معذرت می‌خواهم) را پربسامدترین راه‌برد و بیان تأسف (متأسفم) را کم‌بسامدترین نوع دانسته‌اند. از نظر شریعتی و چمانی (۲۰۱۰)، در حوزه تعالیم اسلام، عواملی همچون سهولت تلفظ، محتوای معنایی عمیق، یادگیری سریع چیزی از سوی کودکان و عادت کردن به استفاده از آن از آغاز کودکی، باعث رواج صورت «بیخشد» در معذرت‌خواهی‌ها شده است. مطالعات انجام‌شده درباره دیگر زبان‌ها نشان می‌دهد باوجود جنبه همگانی آن‌ها، استفاده از این گونه راه‌بردهای ادب، تا حدودی وابسته به فرهنگ است؛ مثلاً داج‌من^۱ (۲۰۰۳) بیان تأسف در زبان انگلیسی و ووک^۲ (۲۰۰۶) درخواست پوزش در زبان اندونزیایی را پربسامدترین راه‌برد دانسته‌اند.

---

1. Deutschmann
2. Wouk

شریعتی و چمانی (۲۰۱۰) هم استفاده از بیان شرمندگی را که در مدل الشتین و کوهن (۱۹۸۳) وجود نداشت، خاص زبان فارسی و از اثرهای تعالیم زرتشت به‌شمار آورده‌اند.

در پژوهش حاضر، رابطه میان موقعیت ارتباطی و انتخاب راه‌بردهای ادب را بررسی کرده و به‌کارگیری راه‌بردهای ادب را در پیکره‌ای از مکالمه‌های دانش‌آموزان دختر دبیرستانی در بیرجند، در موقعیت‌های ارتباط با همسالان، خانواده و دیران توصیف، تحلیل و مقایسه کرده و میزان تأثیر احتمالی موقعیت ارتباطی را به‌عنوان متغیری اجتماعی بر انتخاب راه‌بردهای ادب تبیین کرده‌ایم.

فرضیه‌های این پژوهش بدین شرح‌اند:

الف) موقعیت ارتباطی بر انتخاب راه‌بردهای ادب اثر می‌گذارد؛

ب) انتخاب راه‌بردهای ادب در مکالمه‌های دختران دبیرستانی بیرجندی در موقعیت‌های ارتباطی مختلف مانند گروه‌های همسالان، خانواده و دیران، با یکدیگر متفاوت است؛

ج) راه‌بردهای ادب در مکالمه‌های دانش‌آموزان دختر دبیرستانی در بیرجند، به‌صورتی یکسان تحت تأثیر موقعیت ارتباطی قرار نمی‌گیرد.

۲. روش پژوهش

بخش عملی پژوهش، مشتمل بر جمع‌آوری پیکره‌ای از داده‌های زبانی در شهرستان بیرجند در محیط‌های مدرسه و خانه است و جمع‌آوری داده‌های زبانی در دو مرحله صورت گرفته است: مرحله اول، شامل جمع‌آوری داده‌های زبانی راهنما برای مشخص کردن متغیرهای مؤثر بر راه‌بردهای ادب؛ مرحله دوم، شامل جمع‌آوری داده‌های زبانی اصلی برای مقایسه راه‌بردهای ادب در سه موقعیت ارتباط دانش‌آموزان دختر دبیرستانی با همسالان، خانواده و دیران.

داده‌های زبانی لازم برای بررسی راه‌بردهای ادب را مکالمه‌های طبیعی دونفره بین سی دانش‌آموز دختر دبیرستانی با مشارکان تشکیل می‌دهند. دانش‌آموزان و مشارکان، هر دو به طبقه متوسط جامعه تعلق دارند و متولد و مقیم شهرستان بیرجند هستند. برای ازبین‌بردن

تأثیر جنسیت بر نتیجه پژوهش، در تمام مراحل جمع‌آوری داده‌ها، فقط افراد جنس مؤنث انتخاب شده‌اند؛ به همین دلیل، به‌طور آگاهانه، افرادی را برگزیده‌ایم که در وهله نخست، ضبط مکالمه‌هایشان به‌نوعی مقدر بوده و در وهله دوم، از لحاظ سن، تحصیلات، طبقه اجتماعی و...، از آنان شناخت کافی داشته‌ایم.

برای جمع‌آوری داده‌ها در هر دو مرحله، از دستگاه ضبط صوت جیبی^۱ استفاده کرده و برای شناسایی متغیرهای مؤثر بر راهبردهای ادب، نود دقیقه از مکالمه‌های اتفاقی دانش‌آموزان دختر دبیرستانی را در سه موقعیت مربوط ضبط کرده‌ایم. پس از بررسی این مکالمه‌ها، متغیرهای مؤثر را شناسایی کرده‌ایم تا در مرحله بعد، یعنی ضبط مکالمه‌های اصلی، آن‌ها را بررسی کنیم. در جمع‌آوری داده‌های زبانی اصلی برای بررسی راهبردهای ادب، ده ساعت مکالمه طبیعی، رودرو و دونفره دانش‌آموزان دختر دبیرستانی را در سه موقعیت ارتباط با همسالان، خانواده (خواهر بزرگ‌تر) و دبیران ضبط کرده‌ایم. شایان ذکر است که این مکالمه‌ها در محیط مدرسه یا خانه، به‌صورت مستقیم، از سوی یکی از نگارندگان مقاله یا آشنایان دانش‌آموزان که نکات لازم را آموزش دیده بودند، ضبط شده و علاوه بر آن، برخی راهبردهای ادب که به‌طور مستقیم، در این موقعیت‌ها مشاهده شده‌اند نیز یادداشت‌برداری و جمع‌آوری شده‌اند.

برای تحلیل داده‌های زبانی، پس از استخراج راهبردهای مختلف ادب در این مکالمه‌ها و نیز موارد یادداشت‌شده، آن‌ها را طبقه‌بندی و فراوانی انواع مختلف این راهبردها را مشخص کرده‌ایم.

۳. توصیف، تحلیل و بحث

در این بخش، راهبردهای ادب به‌کاررفته در پیکره‌ای از مکالمه‌های دانش‌آموزان دختر دبیرستانی را در سه موقعیت ارتباط با همسالان، خانواده (خواهر بزرگ‌تر) و دبیران توصیف و تحلیل کرده‌ایم؛ سپس نتایج حاصل از میزان استفاده از این راهبردها را با هم مقایسه کرده و تأثیر موقعیت ارتباطی را بر راهبردهای ادب بررسی کرده‌ایم.

۱-۳. توصیف راه‌بردهای ادب در موقعیت‌های ارتباطی مختلف

در این بخش، راه‌بردهای کلی ادب را در مکالمه‌های دانش‌آموزان دختر دبیرستانی مشخص و توصیف کرده و در هر مورد، مثالی را از مکالمه‌های ضبط‌شده به دست داده‌ایم. در نمونه‌های گردآوری‌شده، راه‌بردهای عدم بیان، ادب سلبی، ادب ایجابی و بیان مستقیم در هر سه موقعیت ارتباطی، مشهودند.

۱-۱-۳. توصیف راه‌بردهای ادب بیان مستقیم

در مثال‌های زیر، موارد استفاده از راه‌بردهای بیان مستقیم ادب در موقعیت‌های ارتباطی مورد مطالعه نشان داده شده است:

الف) در مواردی که وضعیتی فوق‌العاده (مثل موارد حاد یا فوریت پزشکی) پیش آمده است:

موقعیت ۱. دانش‌آموزی در حیاط مدرسه غش کرده است و دانش‌آموزی دیگر می‌گوید:

- کمک!

موقعیت ۲. دانش‌آموز در حیاط مدرسه، با دبیر صحبت می‌کند و ناگهان، سنگی از بیرون، به حیاط مدرسه پرتاب می‌شود؛ دانش‌آموز، زودتر از دبیر متوجه می‌شود و به او هشدار می‌دهد:

- مواظب باشین!

ب) در مواردی که بیشترین کارایی، لازم است؛ به‌ویژه هنگام جلب توجه شنوندگان به مکالمه:

موقعیت ۳. دختر نوجوان و خواهرش فکر می‌کنند روز تولد برادر کوچکشان، برایش چه بخرند و ناگهان، دختر نوجوان می‌گوید:

- گوش بده! یه چیزی به فکرم رسید!

موقعیت ۴. دبیر از دانش‌آموزان خواسته است دربارهٔ موضوعی اظهارنظر کنند و یکی از دانش‌آموزان ساکت کلاس می‌خواهد چیزی بگوید؛ اما دبیر متوجه او نمی‌شود و یکی دیگر از دانش‌آموزان می‌کوشد توجه دبیر را به او جلب کند:

- خانم! گوش بدین! سمیه می‌خواهد یه چیزی بگه.

(ج) در مواردی که مشکلات ارتباطی، مانع صحبت با استفاده از بیشترین کارایی می‌شود:

موقعیت ۵. در مدرسه، جشنوارهٔ غذا و شیرینی برگزار شده و دبیری در حال بازدید از غذاها و شیرینی‌هاست و دانش‌آموزی به دبیرش پیش‌نهاد می‌کند از کلوچه‌هایی بخورد که او پخته است:

- بیاین از این کلوچه‌ها یکی بردارین! خودم درست کردم.

(د) در مواردی که گوینده، چندان نگران وجههٔ شنونده نیست؛ یا برای اینکه خودش قدرتمندتر از شنونده است و یا بدان سبب که نمی‌خواهد با ادب باشد:

موقعیت ۶. دختر دبیرستانی از دوستش می‌خواهد کتاب را از روی میز بردارد و به او بدهد:

- اون کتابو بیار!

موقعیت ۷. دختر دبیرستانی از خواهرش می‌خواهد شمارهٔ تلفن دخترخاله‌شان را به او بدهد:

- شمارهٔ مریمو بدین، بهش زنگ بزنم حالشو پیرسم.

(ه) در مواردی که انجام‌شدن عمل تهدیدکنندهٔ وجهه، خواست خود شنونده است:

موقعیت ۸. خواهر بزرگ‌تر با شوهرش دعوا کرده و ناراحت، به خانهٔ پدر رفته است. دختر نوجوان به او می‌گوید:

- ناراحت نباش! این چیزا تو زندگی زناشویی پیش می‌آد.

موقعیت ۹. قرار بوده است دبیر کتابی را برای یکی از دانش‌آموزان بیاورد؛ اما فراموش کرده است و خود را بابت این حواس‌پرتی‌اش سرزنش می‌کند. در این هنگام، دختر نوجوان به او می‌گوید:

- اشکال نداره! پیش می‌آد. هفته دیگه ان شاء الله!

و) در مواردی که گوینده می‌خواهد برای انجام دادن کاری، به شنونده اجازه بدهد: موقعیت ۱۰. دبیر می‌خواهد وارد کلاسی شود و چون فکر می‌کند یکی از همکارانش در کلاس است، در می‌زند. در این هنگام، دانش‌آموزی می‌گوید:

- بیا این تو!

۲-۱-۳. توصیف راه‌بردهای ادب ایجابی

مثال‌های زیر از درون مکالمه‌های ضبط و مشاهده شده انتخاب و در آن‌ها، راه‌بردهای جزئی ادب ایجابی در موقعیت‌های ارتباطی مورد مطالعه نشان داده شده است:

الف) یافتن زمینه مشترک:

در این راه‌بردها، گوینده می‌کوشد نشان دهد او و شنونده به گروهی از افراد تعلق دارند که ارزش‌ها، علایق و خواسته‌هایی یکسان دارند (براون و لوینسون، ۱۹۸۷: ۱۰۳). این گونه راه‌بردها مشتمل بر اقسام ذیل‌اند:

۱- الف) توجه به شنونده:

موقعیت ۱. دانش‌آموز درباره لباس دوستش اظهار نظر می‌کند:

- وای! این مانتوشلوار چقد بهت می‌آد!

موقعیت ۲. دانش‌آموز درباره مدل موی خواهرش اظهار نظر می‌کند:

- این مدل مو چقد تو رو عوض می‌کنه!

۲- الف) اغراق:

موقعیت ۳. دانش‌آموزی بعد از دیدن لباس خواهرش، آن را بدین صورت تحسین

می‌کند:

- چه لباس تمیزی برات دوخته! واقعاً محشره!

۳- الف) ایجاد و تشدید علاقه در شنونده:

موقعیت ۴. دانش‌آموز می‌خواهد توجه دبیر را به نتیجه‌ای غیرمنتظره جلب کند:

- حدس بزنین کدوم مدرسه تو مسابقات، مقام آورده!

۲۲ / بررسی تأثیر موقعیت ارتباطی بر انتخاب راه‌بردهای ادب در مکالمه‌های دانش‌آموزان دختر ...

موقعیت ۵. دانش‌آموز می‌خواهد توجه دوستش را به آمدن یک فرد غیرمنتظره به مدرسه جلب کند:

- فک می‌کنی دیروز، کی رو تو مدرسه دیدم؟

۴-الف) استفاده از نشانه‌های خاص گروه:

موقعیت ۶. دختر نوجوانی از دوستش که تنها نشسته، می‌خواهد به جمع آن‌ها ملحق شود:

- خوشگله! باشو بیا اینجا! چرا تنها نشستی؟

موقعیت ۷. دختر نوجوانی از دبیر که زودتر آمده و پشت درِ دفتر، منتظر است، می‌خواهد به جمع آن‌ها ملحق شود:

- خانم تاوقتی درِ دفتر باز نشده، بیاین تو کلاس ما! افتخار نمی‌دین؟

۵-الف) موافقت کردن:

موقعیت ۸. دختر نوجوان با خواهرش، درباره یکی از اقوام صحبت می‌کند:

- خواهر بزرگ‌تر: مریم و علی قصد دارن برن خارج؟

- دانش‌آموز: آره! می‌خوان برن.

موقعیت ۹. دختر نوجوان با دوستش، درباره یکی از دوستان مشترکشان صحبت می‌کند:

- دانش‌آموز الف: مریم و دوست پسرش، آخرش با هم ازدواج کردن؟

- دانش‌آموز ب: ها! ازدواج کردن.

۶-الف) خودداری از مخالفت:

موقعیت ۱۰. دبیر از دانش‌آموزی می‌خواهد از مغازه کتاب‌فروشی نزدیک خانه‌شان، کتابی برای بچه‌های کلاس بخرد:

- دبیر: شما که خونه تون نزدیک اون کتاب‌فروشیه، پول کتابو از بچه‌ها جمع کن و

یه‌جا برا همه بخر!

- دانش آموز: آره! ام! ام! ولی فعلاً که کسی خونه مون نیست. ما هم تا هفته دیگه، خونه عمو مونیم.

موقعیت ۱۱. خواهر بزرگ تر، از دختر نوجوان می خواهد با او به بازار بیاید تا با هم، برای عروسی، لباس انتخاب کنند. دختر نوجوان با نظر او موافق نیست؛ اما مخالفتش را به شکل مستقیم نشان نمی دهد:

- خواهر بزرگ تر: می یای بریم بازار، لباسای مجلسی رو ببینیم؟

- دانش آموز: م! باشه؛ ولی خب هنوز تصمیم نگرفتم که لباس بخرم یا بدوزم.

۷-الف) برانگیختن / بدیهی فرض کردن یا تأکید بر زمینه مشترک:

موقعیت ۱۲. دختر نوجوان قصد دارد به دوستش که از درس خواندن طفره می رود، بفهماند باید درس بخوانند:

- خب! بسه! پینگ پنگ بازی کردیم. بیا برگردیم به درسمون! فردا هم امتحان جغرافی داریم هم اقتصاد.

۸-الف) شوخی:

موقعیت ۱۳. دانش آموز لباس خواهرش را می خواهد؛ اما این خواسته را به صورت شوخی بیان می کند:

- اشکال نداره اون لباس پاره پوره قرمز تو پوشم؟

موقعیت ۱۴. دانش آموز دفتر دوستش را می خواهد؛ اما این خواسته را به صورت شوخی بیان می کند:

- می شه اون دفتر پر غلط غلط رو به روز بهم قرض بدی؟

ب) رساندن نوعی رابطه مشارکتی بین گوینده و شنونده:

در این گونه راه بردها، به این نکته توجه می شود که گوینده و مخاطب به صورت مشارکتی، درگیر فعالیتی هستند (همان: ۱۲۵). این دسته از راه بردها دارای اقسامی بدین شرح اند:

۱-ب) تأکید بر دانش گوینده یا بدیهی فرض کردن آن و اهمیت دادن به خواسته‌های شنونده:

موقعیت ۱۵. دختر نوجوان می‌خواهد دبیرش را به خواندن مطلبی در حوزه روان‌شناسی علاقه‌مند کند:

- می‌دونیم رشته‌تون نیست؛ اما این مطلب روان‌شناسی رو بخونین! نکات جالبی داره.
موقعیت ۱۶. دختر نوجوان می‌خواهد خواهرش را به خریدن یک لباس قرمز علاقه‌مند کند:

- درسته که تو از رنگ قرمز خوشت نمی‌آد؛ اما فک کنم این کت دامن قرمز بهت بیاد.
۲-ب) پیش‌نهاد - قول:

موقعیت ۱۷. دانش‌آموزی دوستش را به جشن دعوت می‌کند؛ اما می‌داند او به وقتش اهمیت بسیار می‌دهد:

- جشن تولدم یادت نره! حتماً بیا! قول می‌دی؟ خیلی زود تموم می‌شه.
۳-ب) خوش‌بین بودن:

موقعیت ۱۸. دختر نوجوان خواهرش را دعوت می‌کند:

- من فقط اومدم تا برا جشن تولدم دعوتت کنم. حتماً می‌آی؟ نه؟
۴-ب) درگیر کردن شنونده و گوینده در فعالیت:

موقعیت ۱۹. دبیر با دانش‌آموز در راهروی مدرسه صحبت می‌کند و دانش‌آموز بعد از مدتی، خسته می‌شود و می‌خواهد صحبت را تمام کند؛ اما درخواستش را به گونه‌ای مطرح می‌کند که علاوه بر خودش، شنونده را هم شامل شود:

- خانم بیایم بریم تو کلاس! اینجا خیلی شلوغه.
۵-ب) بیان یا پرسیدن دلیل:

موقعیت ۲۰. دختر نوجوان از دوستش می‌خواهد به خانه یکی دیگر از دوستانش بروند:

- چرا خونۀ مینا نریم؟

۶-ب) فرض کردن عمل متقابل یا تأکید بر آن:

موقعیت ۲۱. دانش آموز به خواهرش، نوعی اجبار یا حق متقابل را یادآوری می‌کند:

- دیشب هم تمام ظرفای مهمونی افتاد گردن من. نوبتی هم باشه، امروز، نوبت توئه.

موقعیت ۲۲. دانش آموز به دبیر، نوعی اجبار یا حق متقابل را یادآوری می‌کند:

- همیشه ما تمرینا رو پای تخته می نویسیم. حالا نیم نمره بهمون نمی دین تا مستمرمون

بیست شه؟

ج) برآوردن خواسته شنونده:

در این گونه راه‌برد، گوینده به‌طور مستقیم، در جبران وجهه شنونده می‌کوشد (همان:

۱۲۹). این راه‌برد، دارای اقسامی بدین شرح است:

۱-ج) حق دادن به شنونده:

موقعیت ۲۳. دانش آموز با دبیرش همدردی می‌کند و به او حق می‌دهد بدون وجود

امکانات نتواند از روشی بهتر برای تدریس در کلاس استفاده کند:

- آره! حق با شمائه. با این مدارس بدون امکانات، کار بیشتری هم نمی‌شه کرد.

۳-۱-۳. توصیف راه‌بردهای ادب سلبی

در مثال‌های زیر، راه‌بردهای جزئی ادب سلبی در موقعیت‌های ارتباطی مورد مطالعه نشان داده شده‌اند:

الف) بی‌واسطه بودن:

در راه‌بردهای سلبی، راه‌بردهای بیان مستقیم درپیش گرفته می‌شوند؛ اما برای جبران و

تعديل کنش تهدیدکننده وجهه تلاش می‌شود. ساده‌ترین شکل از راه‌بردهای سلبی ادب،

رساندن پیام به‌طور مستقیم است؛ اما نیاز به حفظ وجهه شنونده، تاحدی این شکل مستقیم

را تعديل می‌کند (همان: ۱۳۰). این راه‌برد دارای اقسامی بدین شرح است:

۱-الف) تاحدی غیرمستقیم:

موقعیت ۱. در یک روز سرد زمستانی، دانش‌آموز به مدت چند لحظه، از کلاس بیرون می‌رود و هنگام برگشتن، در را باز می‌گذارد. در این هنگام، یکی از دانش‌آموزان بلافاصله می‌گوید:

- در رو باز گذاشتی!

ب) حدس نزدن / فرض نکردن (درباره عقاید و امور موردپسند شنونده):
راهی دیگر برای جبران وجهه شنونده در عین بی‌واسطه بودن پیام، آن است که از فرض مطلوب و پذیرفتنی بودن همه چیز برای وی اجتناب کنیم (براون و لوینسون، ۱۹۸۷: ۱۴۴).
این راه‌برد دارای اقسامی بدین شرح است:

۱-ب) خودداری از اظهارنظر قاطع درباره یک موضوع (استفاده از پرسش و...):
موقعیت ۲. خواهر درباره ناراحتی دختر همسایه می‌پرسد و دختر نوجوان در پاسخ می‌گوید:

- فک کنم نامزدیش به هم خورده.

موقعیت ۳. دبیر علت غایب بودن یکی از دانش‌آموزان از کلاس را می‌پرسد و دانش‌آموزی در پاسخ می‌گوید:
- حالشون بد بود. فک کنیم او مدن دنبالشون.

موقعیت ۴. دانش‌آموز با دوستش علت نیامدن یکی از هم‌کلاسی‌هایشان را بررسی می‌کنند:

- می‌گن باباش فوت شده؛ دیگه نمی‌آد.

ج) مجبور نکردن شنونده:

در این قسم، گوینده هرگز قصد ندارد شنونده را به انجام دادن کاری مجبور کند (براون و لوینسون، ۱۹۸۷: ۱۷۲). این راه‌کار دارای اقسامی بدین شرح است:

۱-ج) بدبین بودن:

موقعیت ۵. دانش‌آموز نمونه سؤال‌هایی را لازم دارد که دبیر، هفته قبل، برای کلاس آورده است:

- نمونه‌سؤالات جلسه قبل که همراhton نیست. هست؟

موقعیت ۶. دانش‌آموز به یک خودکار مشکی احتیاج دارد:

- خودکار مشکی که همراهت نیست. هست؟

۲-ج) کاهش خطر تحمیل:

موقعیت ۷. دانش‌آموز از دوستش، قبل از شروع امتحان، سؤالی می‌پرسد:

- حل این مسئله فقط یک دقیقه وقت رو می‌گیره؛ نه بیشتر.

۳-ج) احترام گزاردن:

موقعیت ۸. دختر نوجوان، خودکاری برای نوشتن شماره تلفن دوستش می‌خواهد:

- فاطمی خانم! لطفاً خودکارتونو بدین!

د) ایجاد نکردن مزاحمت برای شنونده:

در این راه کار، گوینده به خواسته‌های خود توجه می‌کند و درعین حال می‌کوشد

مزاحمت ایجاد شده برای شنونده را تا حدی زیاد جبران و تعدیل کند (همان: ۱۸۷). این

راه کار دارای اقسامی بدین شرح است:

۱-د) معذرت‌خواهی:

دانش‌آموزان دختر دبیرستانی به شیوه‌هایی مختلف بدین نشان می‌دهند به تجاوز به

وجه سلبی مخاطب تمایلی ندارند: پذیرفتن مزاحمت ایجاد شده برای مخاطب؛ نشان دادن

بی‌میلی به ایجاد مزاحمت برای مخاطب؛ بیان دلایل قاطع برای علاقه‌نداشتن به ایجاد

مزاحمت؛ درخواست بخشش از مخاطب.

موقعیت ۹. دانش‌آموز از دبیر، سؤالی دارد:

- می‌دونم سرتون شلوغه؛ ولی این قسمت درسو واقعاً نمی‌فهمم.

- نمی‌خوام مزاحمتون بشم؛ اما این قسمت درسو واقعاً نمی‌فهمم.

- کاملاً گیج شدم. این قسمت درسو واقعاً نمی‌فهمم.

- منو ببخشید! اما این قسمت درسو واقعاً نمی‌فهمم.

۲-د) خطاب نکردن اشخاص (بی‌طرفانه و غیرشخصی کردن):

موقعیت ۱۰. دانش‌آموزی از هم‌کلاسی‌هایش می‌خواهد کلاس را برای جشن هفته معلم تزئین کند:

- این کلاس باید تا آخر وقت تزئین بشه.

موقعیت ۱۱. هفته آینده، امتحانات ترم شروع می‌شود؛ اما تمرین‌های یک فصل کتاب در کلاس حل نشده است [دانش‌آموز به دبیر پیش‌نهاد می‌کند آن‌ها را قبل از امتحان حل کند].

- این تمرینا باید تا هفته دیگه حل بشه.

۳-د) بیان کنش تهدیدکننده وجهه به صورت قانونی کلی:

موقعیت ۱۲. دانش‌آموز به خواهرش پیش‌نهاد می‌کند واکسن هیپاتیت را حتماً بزند:

- همه مردم باید این واکسنو بزنن.

موقعیت ۱۳. دانش‌آموز به دبیر پیش‌نهاد می‌کند از روش‌های جدید، برای تدریس استفاده کند:

- تمام دبیرا باید از روش‌های جدید تدریس در کلاس استفاده کنن.

۴-د) ساختن اسم:

موقعیت ۱۴. دانش‌آموز روش تدریس دبیر را تحسین می‌کند:

- شما خیلی خوب درس می‌دین! واقعاً تحسین برانگیزه!

- تدریس خوب شما تحسین برانگیزه!

شایان ذکر است که در موقعیت ۱۴، مورد اول از مورد دوم، رسمی‌تر است.

ه) بیان دیگر خواسته‌ها:

گوینده با بیان دیگر خواسته‌هایش از شنونده تلاش می‌کند تهدید وجهه در کنش تهدیدکننده وجهه را تا حدی تعدیل کند (همان: ۲۰۹). این راه‌کار دارای اقسامی بدین شرح است:

۱-ه) ادامه دادن به درخواست برای مدیون شدن به شنونده:

موقعیت ۱۵. دانش‌آموز از دوستش می‌خواهد بخشی از درس را برایش توضیح دهد:

- ممنون می‌شم اگه این بخشو برام توضیح بدی. هیچی نفهمیدم.

۴-۱-۳. توصیف راه‌بردهای ادب عدم بیان

در مثال‌های زیر، راه‌بردهای جزئی ادب عدم بیان در موقعیت‌های ارتباطی مورد مطالعه نشان داده شده است:

الف) استفاده از اشاره ضمنی در مکالمه:

در این راه‌برد، گوینده با نقض اصول گرایس در گفتارش، به‌طور ضمنی، نکته‌ای را بیان می‌کند و امیدوار است شنونده، آن را دریابد (همان: ۲۱۳). این راه‌برد، دارای اقسامی بدین شرح است:

۱-الف) با اشاره، چیزی را به کسی فهماندن:

موقعیت ۱. دختر نوجوان در اتاقی گرم در خانه خواهرش نشسته است و به او می‌گوید:
- چقدر هوا اینجا گرمه!

۲-الف) دادن سرنخ‌های مناسب:

موقعیت ۲. در یک روز سرد زمستانی، دبیر به مدت چند لحظه، از کلاس بیرون می‌رود و هنگام برگشتن، در را باز می‌گذارد. در این هنگام، یکی از دانش‌آموزان بلافاصله می‌گوید:

- اوه! باز سردمون شد! پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۳-الف) استفاده از پیش‌فرض‌ها: *دوای جامع علوم انسانی*

موقعیت ۳. دانش‌آموزی به دوستش تذکر می‌دهد که این بار هم خودش تمرین‌ها را حل کرده و دفعه بعد، نوبت دوستش است.

- دوباره من تمرینا رو حل کردم!

موقعیت ۴. دختر نوجوان به خواهرش نشان می‌دهد این بار هم خودش ظرف‌ها را شسته و دفعه بعد، نوبت اوست.

- همش من ظرفا رو می‌شورم!

۴-الف) کوچک‌نمایی:

۳۰ / بررسی تأثیر موقعیت ارتباطی بر انتخاب راهبردهای ادب در مکالمه‌های دانش‌آموزان دختر ...

موقعیت ۵. دانش‌آموز دبیرستانی با خواهرش دربارهٔ خانهٔ جدید خاله‌شان صحبت می‌کند:

- خواهر بزرگ‌تر: به نظرت، خونهٔ جدید خاله چطوره؟

- دانش‌آموز: بد نیست.

موقعیت ۶. دو دختر دبیرستانی دربارهٔ نامزد یکی از بچه‌های کلاسشان اظهارنظر می‌کنند:

- دانش‌آموز الف: به نظرت، نامزد فاطمی چطوره؟

- دانش‌آموز ب: هی! از هیچی بهتره!

۵- الف) بزرگ‌نمایی:

موقعیت ۷. دانش‌آموز به یکی از دبیران که نصف تمرین‌های درس را در کلاس حل نکرده و آن‌ها را برعهدهٔ دانش‌آموزان گذاشته است، می‌گوید:

- شما همیشه این جوری قراره تمرینا رو حل کنین؟

۶- الف) استفاده از تکرار:

موقعیت ۸. یکی از دانش‌آموزان دربارهٔ دختری صحبت می‌کند که با دوست پسر خود، از خانه فرار کرده است:

- عشق عشقه. آدمو کور می‌کنه.

موقعیت ۹. پسر همسایه با شکلی نامناسب، در کوچه ظاهر شده و خواهر بزرگ‌تر را ترسانده است. در این هنگام، دختر نوجوان به خواهرش می‌گوید:

- دیوونه دیوونه نه دیگه؛ نباید سربه‌سرشون بذاریم.

موقعیت ۱۰. دانش‌آموزان از دبیر می‌خواهند آخر ساعت، به آن‌ها اجازه دهد مطالب کتاب دینی را برای امتحان ساعت بعد مرور کنند؛ اما از نظر دبیر، درس دینی، آسان است و به مرور نیاز ندارد؛ بنابراین، وی درخواست دانش‌آموزان را نمی‌پذیرد و یکی از دانش‌آموزان قصد دارد او را متقاعد کند:

- امتحان، امتحانه. فرق نمی‌کنه دینی باشه یا ریاضی.

۷-الف) استفاده از تناقض:

موقعیت ۱۱. مادر با خواهر بزرگ‌تر، اختلاف پیدا کرده است و دختر نوجوان می‌خواهد بداند آیا مشکل حل شده است یا خیر. در این هنگام، خواهر بزرگ‌تر به گونه‌ای متناقض، به او پاسخ می‌دهد:

- دانش آموز: هنوز مشکل با مامان حل نشده؟

- خواهر بزرگ‌تر: هم آره هم نه!

۸-الف) کنایه:

موقعیت ۱۲. دانش آموزان، با اصرار، دبیر را به اردو برده‌اند و از قضا، او در بین راه، گرم‌زده شده است. دانش آموزی از او می‌پرسد:

- خیلی خوش گذشت! این طور نیست خانم؟

۹-الف) استفاده از استعاره:

موقعیت ۱۳. دختر نوجوان در میان دوستانش، از خواهر کوچک خود تعریف می‌کند:

- ماه شب چارده هم به پاش نمی‌رسه!

موقعیت ۱۴. دختر نوجوان درباره یکی از پسرهای فامیل که به هیچ کس توجه نمی‌کند، می‌گوید:

- علی آقا که قلبش از سنگه.

موقعیت ۱۵. دبیر از یکی از دانش آموزان زرننگ کلاس می‌خواهد درس‌ها را به دانش آموزی ضعیف یاد بدهد؛ اما او می‌گوید:

- خانم! کله اونا که از گنجشک هم کوچک‌تره؛ ما نمی‌تونیم.

۱۰-الف) استفاده از پرسش‌های بدیعی (پرسش‌های بدون پاسخ):

موقعیت ۱۶. خواهر بزرگ‌تر هنگام غذا خوردن حرف می‌زند و دختر نوجوان می‌گوید:

- چند بار باید بهت بگم موقع غذا خوردن حرف زن؟

موقعیت ۱۷. دختر نوجوان وقتی با دوستش صحبت می‌کند، بدون اینکه جلوی دهانش را بگیرد، سرفه می‌کند:

- صد بار بهت نگفتم موقع سرفه کردن، سرتو اونور بگیر؟ کو گوش شنوا؟

(ب) مبهم و دوپهلوصحبت کردن:

در این راهبرد، گوینده با نقض اصل حالت گرایش، شنونده را متوجه منظور خود می‌کند (همان: ۲۲۵). این راهبرد، شامل اقسامی بدین شرح است:

۱- (ب) دوپهلوحرف‌زدن یا استفاده از ایهام:

موقعیت ۱۸. دختر نوجوان درباره یکی از دبیران دیگر اظهارنظر می‌کند؛ اما منظور واقعی او معلوم نیست:

- او نا که واقعاً دبیر خوبی‌ان.

۲- (ب) پرهیز از گفتگوی صریح درباره چیزی:

موقعیت ۱۹. دانش‌آموزی تقلب کرده و دانش‌آموزی دیگر به دبیر گزارش داده است:

- می‌دونم چطوری حساب اونایی رو که خیرکشی کردن، برسم.

۳- (ب) تعمیم افراطی (مانند استفاده از ضرب‌المثل‌ها):

موقعیت ۲۰. دختر نوجوان می‌خواهد پولی را که به خواهر بزرگ‌ترش قرض داده است، پس بگیرد:

- حساب حساب، کاکا برادر.

موقعیت ۲۱. دختر نوجوان به دوستش که نمره کمی گرفته، می‌گوید:

- سال به سال، دریغ از پارسال!

موقعیت ۲۲. دبیر ریاضی به مرخصی رفته و دبیری دیگر جانشین او شده است. دبیر شیمی از دانش‌آموزان، درباره دبیر جدید می‌پرسد و یکی از دانش‌آموزان که از رفتار اولیه دبیر، راضی نیست، می‌گوید:

- سالی که نکوست، از بهارش پیداست.

۴- (ب) ناقص گذاشتن صحبت / استفاده از حذف:

موقعیت ۲۳. دبیری بی جهت، با یکی از دانش آموزان دعوا کرده و اعصاب او را به هم ریخته است. دانش آموز در کلاس می گوید:

- اگر کسی بهم گیر الکی بده، اون وقت ... .

موقعیت ۲۴. دختر پول های مادر را برداشته و خرج کرده است و به خواهر و برادرش هشدار می دهد مبادا به مادر، چیزی بگویند:

- اگر کسی به مامان بگه، می دونم چطور ... .

۲-۳. تحلیل داده های زبانی

در جدول ۱، توزیع فراوانی و درصد راهبردهای کلی و جزئی ادب به کاررفته ازسوی دانش آموزان دختر دبیرستانی هنگام ارتباط با گروه همسالان نشان داده شده است:

جدول ۱. فراوانی و درصد کاربرد راهبردهای کلی و جزئی ادب هنگام ارتباط با همسالان

مجموع	ادب سلبی					راهبرد کلی	
	ادب ایجابی	بیان دلیل	مجموع	احترام	سؤال یا سؤال کوتاه	معذرت خواهی	غیر مستقیم
۱۶۲	۵۶	۱۰۶	۳۷	۵۰	۵	۱۴	فراوانی
۱۰۰	۳۴/۶	۶۵/۴	۲۲/۸	۳۰/۹	۳/۱	۸/۶	درصد

همان گونه که در این جدول می بینیم، دانش آموزان دختر دبیرستانی هنگام ارتباط با گروه همسالان، بیشتر با استفاده از راهبردهای ادب سلبی، مؤدب هستند.

در جدول ۲، کل راهبردهای به کاررفته ازسوی دانش آموزان دختر دبیرستانی هنگام ارتباط با گروه همسالان نشان داده شده است:

جدول ۲. فراوانی و درصد کاربرد راهبردهای کلی ادب هنگام ارتباط با همسالان

مجموع	ادب ایجابی و سلبی		بیان مستقیم	راهبرد کلی
	ادب سلبی	ادب ایجابی	امر	
۲۷۵	۱۰۶	۵۶	۱۱۳	فراوانی
۱۰۰	۳۸/۵	۲۰/۴	۴۱/۱	درصد

همان گونه که جدول بالا نشان می‌دهد، اگرچه ادب سلبی بیش از ادب ایجابی هنگام ارتباط با همسالان به کار گرفته می‌شود، با توجه به کل راهبردها می‌توان دریافت در این موقعیت، بیش از هر راهبرد دیگر، دانش‌آموزان به‌طور مستقیم، خواسته‌هایشان را مطرح می‌کنند.

در جدول ۳، توزیع فراوانی و درصد استفاده از راهبردهای کلی و جزئی از سوی دانش‌آموزان دختر دبیرستانی هنگام ارتباط با خانواده نشان داده شده است:

جدول ۳. فراوانی و درصد کاربرد راهبردهای کلی و جزئی ادب هنگام ارتباط با خانواده

مجموع	ادب سلبی					ادب ایجابی	
	راہبرد کلی	غیرمستقیم	معدرت‌خواهی	سؤال یا سؤال کوتاه	احترام	مجموع	بیان دلیل
۲۰۵	۱۷	۹	۶۸	۳۴	۱۲۸	۷۷	۲۰۵
۱۰۰	۸/۳	۴/۴	۳۳/۱	۱۶/۶	۶۲/۴	۳۷/۶	۱۰۰

همان گونه که در جدول بالا می‌بینیم، دانش‌آموزان دختر دبیرستانی هنگام ارتباط با اعضای بزرگ‌تر خانواده، بیشتر، راهبردهای ادب سلبی را به کار می‌برند. در جدول ۴، کل راهبردهای به‌کاررفته از سوی دانش‌آموزان دختر دبیرستانی را هنگام ارتباط با خانواده (خواهر بزرگ‌تر) نشان داده‌ایم:

جدول ۴. فراوانی و درصد کاربرد راهبردهای کلی ادب هنگام ارتباط با خانواده

مجموع	ادب ایجابی و سلبی		بیان مستقیم	
	ادب سلبی	ادب ایجابی	امر	راهبرد کلی
۳۰۲	۱۲۸	۷۷	۹۷	۳۰۲
۱۰۰	۴۲/۴	۲۵/۵	۳۲/۱	۱۰۰

همان گونه که داده‌های جدول بالا نشان می‌دهند، اگرچه دانش‌آموزان در این موقعیت هم از راهبرد بیان مستقیم، تاحدی بهره می‌برند، هنگام ارتباط با خانواده، برخلاف زمان ارتباط با همسالان، راهبردهای ادب سلبی، بیشتر از دیگر راهبردها استفاده می‌شوند. در این موقعیت، راهبرد بیان مستقیم در مقایسه با ادب سلبی، کمتر به کار می‌رود.

در جدول ۵، توزیع فراوانی و درصد استفاده از راهبردهای کلی و جزئی ازسوی دانش آموزان دختر دبیرستانی هنگام ارتباط با دبیران نشان داده شده است:

جدول ۵. فراوانی و درصد کاربرد راهبردهای کلی و جزئی ادب هنگام ارتباط با دبیران

مجموع	ادب سلبی						راهبرد کلی
	ادب ایجابی	مجموع	احترام	سؤال یا سؤال کوتاه	معذرت خواهی	غیرمستقیم	راهبرد جزئی
۳۳۸	۶۴	۲۷۴	۱۱۹	۷۳	۷۱	۱۱	فراوانی
۱۰۰	۱۹	۸۱	۳۵/۲	۲۱/۶	۲۱	۳/۲	درصد

همان گونه که در جدول بالا می بینیم، دانش آموزان دختر دبیرستانی هنگام ارتباط با دبیران، بیشتر، از راهبردهای ادب سلبی استفاده می کنند.

در جدول ۶، کل راهبردهای به کاررفته ازسوی دانش آموزان دختر دبیرستانی هنگام ارتباط با دبیران نشان داده شده است:

جدول ۶. فراوانی و درصد کاربرد راهبردهای کلی ادب هنگام ارتباط با دبیران

مجموع	ادب ایجابی و سلبی		بیان مستقیم	راهبرد کلی
	ادب سلبی	ادب ایجابی	امر	
۳۴۶	۲۷۴	۶۴	۸	فراوانی
۱۰۰	۷۹/۲	۱۸/۵	۲/۳	درصد

همان گونه که داده های جدول بالا نشان می دهند، در این موقعیت، برخلاف دو حالت قبل، بیان مستقیم، از دیگر راهبردها کمتر استفاده می شود و فراوانی آن در مقایسه با ادب ایجابی و سلبی، بسیار کمتر است. هنگام ارتباط با دبیران، مانند زمان ارتباط با خانواده، بیشتر، از راهبردهای ادب سلبی استفاده می شود.

انحراف معیار به دست آمده از فراوانی راهبردهای ادب هنگام ارتباط با همسالان ۳۸/۴، هنگام ارتباط با خانواده ۳۵/۵ و هنگام ارتباط با دبیران ۴۲/۱ است؛ بدین ترتیب، پراکندگی داده ها هنگام ارتباط با خانواده، کمتر و هنگام ارتباط با دبیران، از همه بیشتر است؛ به

عبارت دیگر، داده‌ها هنگام ارتباط با خانواده، همگن‌تر و هنگام ارتباط با دبیران، ناهمگن‌ترند.

۳-۳. بحث

همان‌گونه که در جدول‌های قسمت تحلیل داده‌ها مشاهده کردیم، در همه موقعیت‌های بررسی شده، استفاده از راه‌بردهای ادب سلبی، بیش از ادب ایجابی است؛ به عبارت دیگر، در هر سه موقعیت، اولویت با احترام‌قائل شدن برای مخاطب و تحمیل نکردن چیزی بر اوست و دانش‌آموزان در بیان خواسته‌های خود، بیشتر به حقوق فردی دیگران توجه می‌کنند. این مسئله نشان می‌دهد در فرهنگ ایرانیان، استفاده از ادب سلبی - که در مقایسه با ادب ایجابی، مؤدبانه‌تر است - بر ادب ایجابی ترجیح دارد؛ با وجود این، استفاده از ادب سلبی هنگام ارتباط با دبیران، از دو موقعیت دیگر، پررنگ‌تر است و این مسئله را شاید بتوان به وجود رابطه سلطه بیشتر و هم‌بستگی کمتر در این موقعیت نسبت داد که دانش‌آموزان را به استفاده از گونه مؤدبانه‌تر واداشته است. از طرفی، استفاده از راه‌بردهای ادب سلبی هنگام ارتباط با خواهر بزرگ‌تر، در مقایسه با همسالان، کمتر شده و علت آن، احتمالاً برقراری هم‌بستگی و صمیمیت بین اعضای خانواده است.

در پی مقایسه میزان استفاده از راه‌بردهای جزئی ادب سلبی با یکدیگر درمی‌یابیم میان راه‌بردهای جزئی ادب سلبی، استفاده از پرسش، در هر سه موقعیت، دارای اهمیت است؛ اما هنگام ارتباط با همسالان و خانواده، بیشتر و هنگام ارتباط با دبیران، کمتر دیده می‌شود. بیشترین میزان استفاده از پرسش، هنگام ارتباط با خانواده (خواهر بزرگ‌تر) دیده می‌شود و به عبارتی، دانش‌آموز ضمن سعی در حفظ وجهه خواهر خود، از شکل پرسشی (پرسش کوتاه) استفاده می‌کند که در مقایسه با دیگر راه‌بردهای ادب سلبی، نوعی هم‌بستگی و صمیمیت بین آن‌ها را بیان می‌کند؛ اما هنگام ارتباط با دبیران، استفاده از این راه‌برد، تحت تأثیر رابطه سلطه کاهش یافته است؛ برعکس، استفاده از احترام و معذرت‌خواهی هنگام ارتباط با دبیران، بیشتر است و بدین ترتیب، هر قدر رابطه سلطه، قوی‌تر و موقعیت ارتباطی، رسمی‌تر باشد، استفاده از شکل‌های مؤدبانه، رایج‌تر است. استفاده از معذرت‌خواهی هنگام

ارتباط با خانواده و همسالان، کمتر دیده می‌شود؛ اما استفاده از احترام در این دو موقعیت، به اندکی تأمل نیاز دارد. برخلاف تصور عمومی، استفاده از راه‌برد احترام هنگام ارتباط با همسالان، در مقایسه با ارتباط با خواهر بزرگ‌تر، بیشتر دیده می‌شود و به نظر می‌رسد علت این مسئله، آن باشد که دانش‌آموزان دبیرستانی در حفظ فاصله بین خود و دیگر دانش‌آموزان به‌ویژه در محیط‌های رسمی مانند مدرسه می‌کوشند. شاید علت دیگر، آن باشد که جوانان، دیگر همچون گذشته، به سنت‌های رایج در فرهنگ حاکم بر جامعه، پای‌بند نیستند و تحت تأثیر عواملی همچون تلویزیون، در شکستن بخشی از سنت‌های قدیمی، به‌ویژه در محیط خانه و خانواده می‌کوشند و به‌ظاهر، مدرسه و محیط‌های رسمی‌تر هنوز تا حدودی، از این تغییر، مصون مانده‌اند؛ البته این موضوع، نیازمند بررسی و توجه بیشتر از سوی جامعه‌شناسان است. از طرفی، در میان راه‌بردهای جزئی ادب سلبی، استفاده از شکل‌های غیرمستقیم که در آن‌ها، با کمی حفظ وجهه، در بیان مستقیم تلاش می‌شود، هنگام ارتباط با دبیران، بسیار کم است و هنگام ارتباط با همسالان و خانواده، به یک نسبت استفاده شده است؛ بدین ترتیب، هرچه موقعیت، رسمی‌تر و رابطه سلطه، قوی‌تر باشد، افراد، بیشتر در حفظ وجهه مخاطب می‌کوشند.

استفاده از راه‌برد بیان مستقیم (صورت امری) هنگام ارتباط با همسالان و خانواده، در مقایسه با زمان ارتباط با دبیران، تفاوتی درخور توجه دارد که هنگام ارتباط با همسالان، به‌علت همسانی وضعیت مخاطبان و ضعیف‌بودن رابطه سلطه میان آن‌ها، دور از انتظار نیست. هنگام ارتباط با خواهر بزرگ‌تر، شاید وجود صمیمیت و رابطه عاطفی بین دو طرف، تاحدی بر رابطه سلطه و سنت‌های قدیمی حاکم بر جامعه اثر گذاشته باشد؛ اما هنگام ارتباط با دبیران، نبود صمیمیت و وجود رابطه سلطه، باعث استفاده اندک از راه‌برد بیان مستقیم شده است. شایان ذکر است که در مواردی، دانش‌آموزان هنگام صحبت کردن با دبیران، از راه‌برد بیان مستقیم استفاده کرده‌اند چرا که به‌دلایلی، برای خود، حقی قائل بوده یا فکر می‌کرده‌اند حقی از آن‌ها ضایع شده است و کوشیده‌اند با استفاده از راه‌بردهای بیان مستقیم، توجه دبیر را به خود جلب و بدین صورت احقاق حق کنند؛ مانند زمانی که فکر می‌کرده‌اند دبیر در محاسبه نمره آن‌ها اشتباه کرده یا بین دانش‌آموزان، تبعیض قائل

شده است. این مسئله، مؤیدی بر این ادعای تریسی (۱۹۹۰) است که در انتخاب راهبردهای ادب، نقش اجبار و حق را نیز نباید نادیده گرفت. در مجموع، استفاده از راه‌برد بیان مستقیم در موقعیت‌های ارتباطی مختلف بر حسب درجه رسمی بودن موقعیت، با یکدیگر متفاوت است. هر قدر موقعیت، رسمی‌تر باشد، فاصله بین مخاطبان و رابطه سلطه، بیشتر است و استفاده از شکل امری که در آن، وجهه افراد، کمتر حفظ می‌شود، کاهش می‌یابد. از طرفی، در فرهنگ رایج در ایران، همواره بر احترام گزاردن به بزرگ‌ترها تأکید می‌شود و این مسئله هم دلیلی برای استفاده از راهبردهای غیرمستقیم‌تر، هنگام ارتباط با خواهر بزرگ‌تر و دبیران است.

برخی موارد استفاده از راهبردهای عدم بیان هم در مکالمه‌های ضبط‌شده در هر یک از موقعیت‌ها وجود داشت؛ اما چون فراوانی آن‌ها بسیار کم بود، از تحلیلشان صرف‌نظر کرده‌ایم؛ زیرا قضاوت بر پایه چند مورد، مبنایی درست ندارد.

همان‌گونه که در تحلیل داده‌ها نشان دادیم، انحراف معیار به‌دست آمده از فراوانی راهبردهای ادب در موقعیت‌های یادشده، بیانگر آن است که پراکندگی داده‌ها هنگام ارتباط با خانواده، کمتر و هنگام ارتباط با دبیران، از همه بیشتر است؛ به عبارت دیگر، داده‌ها هنگام ارتباط با خانواده، همگن‌تر و هنگام ارتباط با دبیران، ناهمگن‌ترند. این مسئله نشان می‌دهد میزان استفاده از انواع راهبردهای ادب و توزیع فراوانی راهبردها هنگام ارتباط با خانواده، به هم نزدیک‌تر و هنگام ارتباط با دبیران، از هم دورتر است.

۴. نتیجه‌گیری

تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده در سه موقعیت ارتباط دانش‌آموزان دختر بیرجندی با همسالان، خانواده (خواهر بزرگ‌تر) و دبیران نشان می‌دهد که:

الف) ادب سلبی در همه موقعیت‌ها، از ادب ایجابی، رایج‌تر است؛

ب) در میان راهبردهای ادب سلبی، استفاده از سؤال هنگام ارتباط با همسالان و خانواده،

از همه بیشتر و معذرت‌خواهی، از همه کمتر است؛

ج) در میان راه‌بردهای ادب سلبی هنگام ارتباط با دبیران، برخلاف موقعیت‌های ارتباط با همسالان و خانواده، درخواست غیرمستقیم، از دیگر راه‌بردها کمتر و احترام‌گزاردن، در مقایسه با دیگر راه‌بردها، بیشتر به کار می‌رود؛

د) استفاده از راه‌برد بیان مستقیم (صورت امری) هنگام ارتباط با همسالان، از دیگر راه‌بردها و موقعیت‌ها بیشتر و هنگام ارتباط با دبیران، از دیگر راه‌بردها کمتر است؛
ه) استفاده از ادب سلبی در مقایسه با دیگر راه‌بردها هنگام ارتباط با دبیران، رایج‌تر است.

با توجه به یافته‌های پژوهش، نتایج حاصل از این بررسی بدین شرح‌اند:

الف) از همه انواع راه‌بردهای ادب، در هر سه موقعیت استفاده می‌شود؛

ب) با وجود این، میزان استفاده از این راه‌بردها اعم از کلی و جزئی، در هر سه موقعیت، یکسان نیست؛ به عبارت دیگر، انتخاب راه‌بردهای ادب، تحت تأثیر موقعیت ارتباطی (رابطه بین گوینده و شنونده) قرار می‌گیرد و نوع رابطه بین مخاطبان، درجه سلطه و هم‌بستگی بین آن‌ها، بر انتخاب این راه‌بردها اثر می‌گذارد؛ البته تمام این تغییرها و تأثیرها در فرهنگ حاکم بر جامعه ایرانی، توجیه پذیرند؛

ج) بررسی راه‌بردهای کلی و جزئی ادب نشان می‌دهد تأثیر موقعیت ارتباطی بر انواع راه‌بردهای جزئی و کلی ادب، یکسان نیست.

منابع

- جهان‌گیری، نادر (۱۳۷۸). *زبان: بازتاب زمان، فرهنگ و اندیشه (مجموعه مقالات)*. تهران: آگاه.

- Afghari, A. (2007). "A Socio-Pragmatic Study of Apology Speech Act Realization Patterns in Persian". *Speech Communication*. N. 49. PP. 177-185.
- Akbari, Z. (2002a). "Extracting and Categorizing the Range of Persian Speakers' Usage of Politeness Strategies". *Research Journal of Isfahan University*. N. 13. PP. 34-56.
- ----- (2002b). "The Realization of Politeness Principles in Persian". *Karen's Linguistics Issues*.

- Amou Ali Akbari Najafabadi, Sh. (2007). *Social Interpersonal Power and Politeness Strategies*. Unpublished Master Thesis. Zahedan: Sistan and Baluchestan University.
- Chung, S. A. (1995). "A Cross-Cultural Pragmatic Exploration of Polite Request Strategies: Chinese and American English". New York University.
- Clark, H. H. and E. A. Isaacs (1990). "Ostensible Invitations". *Lang. Soc.* N. 19 (4). PP. 493-509.
- Deutschmann, M. (2003). *Apologizing in British English*. Tryckt av Print. Umea University.
- Eslami-Rasekh, Z. (2004). "Face Keeping Strategies in Reaction to Complaints: English and Persian". *Journal of Asian Pacific Communication*. N. 14 (1). PP. 179-195.
- France, P. (1992). *Politeness and It's Discontents: Problems in French Classical Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. New York: Anchor Books.
- Hedayat, N. (2005). "Gender of Manner of Stating Request: A Research in the Field of Sociology of Language". *Social Science and Humanity Inquiry*. Institute of Jahade-Daneshgahi. N. 3. PP. 17-40.
- Hudson, R. A. (1996). *Socio-Linguistics*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koutlaki, S. A. (2002). "Offers and Expressions of Thanks as Face Enhancing Acts: Ta'arof in Persian". *Journal of Pragmatics*. N. 34. PP. 1733-1756.
- Lee, F. (1992). "Being Polite and Keeping MUM: How Bad News Is Communicated in Organizational Hierarchies". *Journal of Applied Social Psychology*. N. 23. PP. 1124-1149.
- Levinson, S. C. and P. Brown (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Olshtain, E. and A. Cohen (1983). "Apology: A Speech Act Set". In: N. Wolfson and E. Judd (Eds.). *Socio-Linguistics and Language Acquisition*. Newbury House. Rowly. M. A.
- Pejman Fard, M. (2004). *Politeness Principles: Requests and Apologies in Spoken Persian*. Unpublished M. A. Thesis. Allame Tabataba'i University. Tehran.
- Salmani-Nadoushan. M. A. (2006). "A Comparative Socio-Pragmatic Study of Ostensible Invitations in English and Farsi". *Speech Communication*. N. 48. PP. 903-912.
- Shams, M. R. (1996). *Sex, Socioeconomic Status and Strategies of Politeness*. Unpublished Master Thesis. Isfahan: Isfahan University.

- Shariati, M. and F. Chamani (2010). "Apology Strategies in Persian". *Journal of Pragmatics*. N. 42. PP. 1689-1699.
- Spencer-Oatey, H. and W. Jiang (2002). "Explaining Cross-Cultural Pragmatic Findings: Moving from Politeness Maxims to Socio-Pragmatic Principles". *Journal of Pragmatics*. N. 35 (2003). PP. 1633-1650.
- Sridhar, K. K. (1991). "Speech Acts in an Indigenized Variety: Socio-Cultural Values and Language Variation". *English Around the World*. Edited by Jenny Cheshire. Cambridge: Cambridge University Press. PP. 308-318.
- Sridhar, S. N. and A. Atawneh (1993). "Arabic-English Bilinguals and the Directive Speech Act". *World Englishes*. N. 12. 3. PP. 279-297.
- Tajvidi, G. R. (2000). *Speech Acts in Second Language Learning Process of Persian Speakers: Communicative and Pragmatic Competence in Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspective*. Unpublished Doctoral Thesis. Allame Tabataba'i University. Tehran.
- Takano, S. (2005). "Re-Examining Linguistic Power: Strategic Uses of Directives by Professional Japanese Women in Position of Authority". *Journal of Pragmatics*. N. 37. PP. 633-666.
- Tinkham, T. (1993). "Sociocultural Variation in Indian English Speech Acts". *World Englishes*. N. 12. 2. PP. 239-247.
- Tracy, K. (1990). "The Many Faces of Face Work". In: H. Giles. and W. P. Robinson (eds.). *Handbook of Language and Social Psychology*. PP. 209-226. Chichester: John Wiley.
- Tracy, K. and N. Coupland (1990). "Multiple Goals in Discourse: An Overview of Issues". In: K. Tracy and N. Coupland (eds.). *Multiple Goals in Discourse*. N. 1-3. Clevedon: Multilingual Matters.
- Trudgill, P. (1983). *Socio-Linguistics: An Introduction to Language and Society*. Second edition. England: Penguin Books.
- Wardhaugh, R. (1986). *An Introduction to Socio-Linguistics*. London: Basic Blackwell.
- Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wouk, F. (2006). "The Language of Apologizing in Lombok. Indonesia". *Journal of Pragmatics*. N. 38 (9). PP. 1457-1486.
- Yegane, A. (1996). *Gender, Age and Politeness: A Cross-Cultural Study*. Unpublished Master Thesis. Isfahan: Isfahan University.
- Yu, M. C. (2003). "On the Universality of Face: Evidence from Chinese Compliment Response Behavior". *Journal of Pragmatics*. N. 35. PP. 1679-1710.
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.